

MOLIYAVIY NAZORAT ORGANLARI FAOLIYATINI MUVOFIQLASHTIRISH MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11396871>

Pardayev Hasan

TDIU “Moliya” fakulteti 2-kurs talabasi

Rahimova Nozimaxon Jahongirovna,

TDIU “Moliya” kafedrası o’qituvchisi

rahimovanozimaxon83@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari bo'yicha tahlil qiladi. Maqolada, moliyaviy nazorat organlarining asosiy vazifalari va ularning faoliyatining mohiyati, muhimligi va zarur bo'lganligi keltiriladi. Shuningdek, muvofiqlashtirish bo'yicha muammolar, huquqiy va ilmiy ta'limga oid masalalar, shu jumladan, moliyaviy nazorat organlarining ta'sir ko'rsatish va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda o'z o'rinini o'zida olganligi taqqoslanadi. Maqola, moliyaviy nazorat organlarining o'z faoliyati va ularga tegishli muhim masalalarni taqqoslashni maqsad qiladi. Maqola, moliyaviy nazorat organlarining amalga oshirishdagi eng muhim tushunchalarni, ularning faoliyatining belgilangan bosqichlarini, muvofiqlashtirish jarayonida duch kelgan muammolarni, shuningdek, moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirishdagi ilmiy-ijtimoiy muammolarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy nazorat, transparensiya, inspeksiya, davlat byudjeti, monitoring, subsidiya, soliq, bojxona, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, moliyaviy xavfsizlik, innovatsiya, inflyasiyani.

Kirish

Moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari davlatning moliyaviy siyosatining amalga oshirish va ustunliklarini ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, bu masalalar ustida xorijiy davlatlardagi tajribalardan olinadigan qiyinchiliklarni kamaytirish va zamonaviy moliyaviy

tizimni yaratishga erishishga yordam beradi. Moliyaviy nazorat organlarining faoliyatining muvofiqlashtirish zarurati moliyaviy tartibot va isloh qilishning asosiy ko'rsatkichidir. Bu organlar o'z faoliyatlari orqali moliyaviy nazoratni oshirish, moliya huquqni muhofaza qilish, moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash va moliyalashtirish jarayonlarini nazorat qilish maqsadida faoliyat olib bormoqdadir.

Moliyaviy nazorat organlarining maqsadi moliya huquqini muhofaza qilish, moliyaviy tartibotni ta'minlash, moliyaviy operatsiyalarda transparensiya, himoya va innovatsiyalarni oshirishdir. Ularning asosiy maqsadi moliyalashtirish jarayonlarini rivojlantirish va nazorat qilish orqali moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashdir. Moliyaviy nazorat organlarining asosiy vazifalari moliyaviy hisob-kitoblarni muhofaza qilish, to'lov-kirim jarayonlarini nazorat qilish, moliyaviy xodimlarining sog'lom rivojlanishini ta'minlash va moliyaviy qonunlar va talablarini amalga oshirishni kuzatishdir. Moliyaviy nazorat organlarining vazifalari moliyaviy sohalardagi tartibot, huquqiylik va transparensiyani ta'minlash, moliyaviy xavfsizlikni muhofaza qilish va moliyalashtirish jarayonlarini nazorat qilishdan iboratdir. Ular moliyaviy operatsiyalarni o'zgartirish, zaxiralash va islohotlarni amalga oshirish uchun tavsiya va tavsiyalarni berish, tartibga solish organlariga yordam berish, moliyaviy xavfsizlik va isloh qilishni ta'minlash uchun resurslarni rasmiylashtirish, hujjatlar bazasini shakllantirish va uning chuqurlashtirishini nazorat qilish hamda moliyalashtirish huquqiy munosabatlarini shakllantirishdan iboratdir.

Moliyaviy nazorat organlarining muvofiqlashtirishning o'ziga xos ahamiyati moliyalashtirish jarayonlarining to'g'ri bajarilishini ta'minlash, moliyaviy operatsiyalardagi bevosita yo'nalishlar, xavfsizlik kamchiliklari, yuqori xarajat turlari, adolatsiz daromad va muvozanatli hisob-kitoblarni aniqlash, moliya huquqi hujjatlarini shakllantirish va mutaxassislar ko'rsatkichlariga asosan anketa ma'lumotlarni yig'ish, moliyaviy operatsiyalarni hisobga olish, amalga oshirish, tez-tez hisob-kitoblarni yopish va boshqarish, loyihalash va rivojlantirishning amaliy qismi hamda moliyaviy himoyaning o'zaro ko'rsatkichlarda muvofiqlik bilan ta'minlanishni o'z ichiga oladi. Moliyaviy nazorat organlari, mamlakatda moliyaviy hisob-kitoblarni nazorat qilish va axborotni ommaga ko'rsatishning yagona organlari

hisoblanadi. Moliyaviy nazorat organlarining faoliyati mamlakatning iqtisodiy, moliyaviy va samadorligini rivojlanishiga muvofiqlashtirilgan.

Moliyaviy nazorat organlarining tashkiliy tuzilishi davlat hisob-kitobxonalarini va tashkiliy muassasalari, moliyaviy nazorat institutlari va boshqaruv organlari tomonidan amalga oshiriladi. Moliyaviy nazorat organlarining tashkiliy tuzilishi mamlakatning konstitutsiyaviy hisob-kitobchi qurollari, moliyaviy qonunlar va hujjatlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Moliyaviy boshqaruvning murakkab manzarasida moliyaviy tizimlarning shaffofligi, hisobdorligi va samarali ishlashini ta'minlash uchun turli nazorat organlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bog'liq muammolarni hal qilish huquqiy, tartibga soluvchi, texnologik va institutsional jihatlarni qamrab oluvchi ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Shaffoflikni qo'llab-quvvatlash, hamkorlikni kuchaytirish va me'yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash orqali manfaatdor tomonlar moliyaviy nazoratning samaradorligi va halolligini oshirishga yordam beradi va shu orqali global moliyaviy tizimlarning barqarorligi va mustahkamligini ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Moliyaviy nazorat organlarini faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari, ularni samaradorligini amalga oshirishda ularga ta'sir etuvchi omillarni hamda ularni joriy etish masalalari bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Davlat moliyaviy nazorati haqida o'zbek iqtisodchilari A. V. Vahobov va T. S. Malikovlar quyidagicha fikr bildirishgan: "Davlat moliyaviy nazorati bu davlatning asosiy qonunlariga tayanadigan va hokirniyat hamda aniq boshqaruv organlari iqtisodiy-huquqiy harakatining ma'lum maqsadga yo'naltirilgan tizirnidir. Moliyaviy nazoratni tashkil etishda mamlakat Konstitutsiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uning huquqiy reglamenti davlatning tipi, ijtimoiy-siyosiy yo'nalishi, iqtisodiy tarqiyot darajasi, mulkchilik shakllari nisbatiga bog'liq. Davlat moliyaviy nazorati YaIM taqsimlanishining qiymat proporsiyalarini kuzatishga qaratilgan. Bu nazorat davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish, to'liq va uzliksiz tushib turishi

va maqsadli foydalanish bilan bog'liq pul resurslari harakatining barcha tarmoqlari (tarqatiladi) tegishli hisoblanadi. Davlat moliyaviy nazorati davlatning moliya siyosatini amalga oshirishga va moliyaviy barqarorlik uchun sharoitlar yaratishga qaratilgan. Bu narsa, eng avvalo, barcha darajalardagi byudjetlar va byudjetdan tashqari fondlarni ishlab chiqish, muhokama qilish, tasdiqlash va ijro etish, korxonalar va tashkilotlar, banklar va moliyaviy korporatsiyalarning moliyaviy faoliyati ustidan nazoratni anglatadi. Umummilliy iqtisodiy manfaatlarga, aloqador bo'lsa, davlat moliyaviy nazoratchilari ham davlat sektorida ham xususiy va korporativ biznes sektorida taftish va tekshirishlarni amalga oshirish huquqiga egadir. Biroq iqtisodiyotning davlatdan tashqari sektorida davlat tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy nazorat faqat soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni ham qo'shib olgan holda davlat oldidagi pul majburiyatlari qanday bajarilayotgani, ularga ajratilgan byudjet subsidiyalari va kreditlarini sarflashda maqsadga muvofiqlik va qonuniylikka rioya qilinishi, shuningdek, hukumat tomonidan belgilangan pul hisob-kitoblarini tashkil etish, buxgalteriya hisobi va hisobotni yuritish qoidalarini nazorat qilish ham qamrab oladi.”

Tadqiqot metodologiyasi. Moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari tarkibi va manbalari bo'yicha mavjud bo'lgan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish, maqsadlarni aniqlash, moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish sohasidagi kamchiliklarni aniqlash yoki qonun hujjatlariga muvofiq ishlashni tekshirish, moliyaviy hisobotlar, qonun hujjatlari, statistik ma'lumotlar va boshqa ma'lumot manbalari to'plash, statistik tahlil, mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, ma'lumotni guruxlash, analiz va sintez, induksiya va deduktsiya usullaridan foydalanilgan. Bu tadqiqot oliy ta'lim moliyasi sohasidagi akademik jurnallar, hisobotlar va nashrlar manbalaridan olingan. Shuningdek real ma'lumotlarda amaliy tadqiqotlar va empirik tadqiqotlar tahlili qilindi.

Natijalar. Mamlakatimizni rivojlantirishda ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy ettirish borasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning natijasi ko'p jihatdan davlat moliyasining to'g'ri shakllantirilishi hamda undan samarali

foydalanishga bog'liq. Shu sababdan ham respublikada moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalariga oid bir necha islohotlar o'tkazilmoqda. Bu borada Respublika Davlat budjeti xarajatlari samaradorligini oshirish, budjet qonunchiligi buzilishining oldini olishni kuchaytirish va masofaviy moliyaviy nazoratni kengaytirish, shuningdek, davlat moliyaviy nazorati organlari, Hisob palatasi, Moliya vazirligi, vazirlik va idoralarning ichki audit xizmatlari faoliyatini takomillashtirish maqsadida 2022-yildan boshlab yillik nazorat ish dasturlarini ustuvor yo'nalishlarga muvofiqlashtirish lozimligi belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti xarajatlarining samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2022-yil 14-fevraldagi PQ-128-son qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tarkibidagi Davlat moliyaviy nazorati departamenti va uning hududiy boshqarmalari negizida Moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi (keyingi o'rinlarda — Inspeksiya) tashkil etildi. "Maxsus avtomatlashtirilgan dasturiy mahsulotlar vositasida budjet tashkilotlarida budjet mablag'larini boshqarish va budjet hisobini doimiy monitoring qilish, shuningdek, masofaviy nazoratni keng ko'lamda qo'llashga, zamonaviy axborot texnologiyalari va ma'lumotlar bazasi vositasida tekshirish ob'ektlari va maqsadlarini aniqlash yo'li bilan kam samarali taftishlarni qisqartirish bilan bir vaqtda budjet tashkilotlarini tekshirish samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim", - deyiladi qarorda.

Bundan tashqari, hujjatda Moliya vazirligi, Hisob palatasi hamda Bosh prokuraturaning Moliya vazirligi tarkibidagi Davlat moliyaviy nazorati departamenti va uning hududiy boshqarmalari negizida Moliya vazirligi huzurida Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasini tashkil etilishi belgilangan. Qarorga muvofiq, Moliya vazirligiga Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan birgalikda "Elektron nazoratchi-taftishchi" dasturiy majmuasining yaratilishini ta'minlash topshirilgan va quyidagilar belgilangan:

- Inspeksiya yuridik shaxs maqomiga ega bo'ladi, uning hududiy boshqarmalari esa yuridik shaxs maqomisiz tashkil etiladi;

- Inspeksiyaning markaziy apparati va hududiy boshqarmalarining xodimlari Inspeksiya boshlig'ining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi moliya vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi;

- Inspeksiyaning boshqaruv xodimlari maqomi, mehnatga haq to'lash va tibbiy xizmat sharoitlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining tegishli xodimlariga tenglashtiriladi;

- Inspeksiya faoliyati O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi;

Barcha nazorat qiluvchi organlar tomonidan budjet tashkilotlarida o'tkaziladigan tekshiruvlar "Davlat auditi" dasturida ro'yxatga olinadi hamda tekshiruvlarning natijalariga doir barcha turdagi hujjatlarni (davlat siri yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlar bundan mustasno) ushbu dasturga joylashtirish majburiy hisoblanadi.

Moliyaviy nazoratni amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga davlat va ijroiya hokimiyat boshlig'i sifatida katta vakolatlar berilgan. Respublika Konstitutsiyasi 93- moddasining 8-bandiga muvofiq Prezident ijroiya hokimiyat apparati va jumladan, davlat moliyaviy nazorati funksiyalarini amalga oshiruvchi organlar (Hisob palatasi, Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va boshqalar)ni shakllantiradi. Davlat moliyaviy nazorati tizimida Hisob palatasiga katta rol ajratilgan⁹.U mustaqil va ob'ektiv organ bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi. Hisob palatasi to'g'risidagi Nizomga muvofiq uning zimmasiga nazorat, monitoring va tahliliy ishlar hamda quyidagi funksiyalarni bajarish yuklatilgan:

- makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, byudjet-soliq va pul-kredit parametrlarining shakllanish jarayonlarini tizimli o'rganib, ularning qonunchilik talablariga muvofiqligini kuzatib borish;

- davlat byudjeti, uning daromad va xarajatlar qismlari asosiy parametrlari va moddalarining ijro etilishi ustidan nazorat o'rnatish;

⁹ Bu palata O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 21 iyundagi Farmoni bilan tashkil etilgan.

- davlat byudjetini ijro etish, soliq tushumlari va pul ko'rsatkichlari bo'yicha tasdiqlangan parametrlarni tuzatish bo'yicha talablarning asoslanganligi va ularning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini ko'rib chiqish;

- mintaqalar va umuman jamiyat rivojlanishida mahalliy boshqaruv organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqaruv organlari rolini oshirish maqsadida respublika byudjeti bilan mahalliy byudjetlar o'rtasidagi o'zaro nisbatlarning maqbulligiga erishish bo'yicha takliflarni tahlil qilish va baholash;

- mintaqalar, tarmoqlar va korxonalar bo'yicha tasdiqlangan parametrlar hisobidan davlat mablag'larini xarajat qilish bo'yicha chetga chiqishlar aniqlangan hollarda tekshiruvlar o'tkazish, ulardan foydalanishda tartibbuzarliklar va suiste'molliklarning oldini olish yuzasidan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- umuman byudjet daromad qismining ijrosi ustidan hamda mintaqalar bo'yicha manbalar, soliq va bojxona organlaridan to'lovlarning kelib tushishi to'liqligi yuzasidan monitoringni amalga oshirish;

- byudjetjarayonida chetga chiqishlarni tahlil qilish va o'rganish, ularni bartaraf etish va byudjet qonunchiligini takomillashtirish yuzasidan takliflar tayyorlash;

- milliy valyutani mustahkamlash, inflyasiyani pasaytirish hamda iqtisodiy o'sish va narxlar barqarorligi ko'rsatkichlarining optimal birligiga erishish bo'yicha takliflarni ko'rib chiqish va baholash;

- O'zbekiston Respublikasi Hukumati yoki uning kafolati ostida chet el kreditlari va qarzlarni jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligi, xalqaro moliya bozorlariga respublika qarz majburiyatlari chiqarishning maqsadga muvofiqligini tahlil etish;

- olib borilayotgan byudjet-soliq, pul-kredit, valyuta va tashqi savdo siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi qonunchilik hujjatlari loyihalarini ekspertiza qilish;

- vazirliklar, qo'mitalar, idoralar, korxonalar va tashkilotlarning Hisob palatasi vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha ish-faoliyatini muvofiqlashtirish;

Xulosa va takliflar.

Moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini bo'yicha yangiliklar va tendensiyalar asosida quyidagi takliflarni berish mumkin:

Moliyaviy nazorat organlarining informatsion texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash sohasida o'z ishlarini o'rganish ularni mobaynida qo'llash masalalariga ko'ra o'zgarishlar ko'rsatish.

Faoliyatlarini tashkil etish, bayon etish va effektivligini oshirish uchun qulayliklarni yaratish, o'z vazifalarini belgilash.

Xalqaro standartlarga muvofiqligini tekshirish, tavsiya qilish va amalga oshirish uchun yoriqnomalar yaratish. Ushbu takliflar moliyaviy nazorat organlarining faoliyati va muammolarini muvofiqlashtirishda ko'mak berish uchun muhim rol o'ynaydigan keng amalga oshirishni ta'minlaydi.

Moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari, boshqaruv sohasidagi eng muhim muammolardan biri sifatida ko'zga tashlanadi. Bu masalalar muhim bo'lib, ommaviy moliyaviy hisobotlarning to'g'riligi, hisob-kitob muhokama qilinishi, moliyaviy tashkilotlarning xodimlarining kompetentlik darajasini ta'minlash, moliyaviy qonun-hujjatlar va shartnoma shartlari bo'yicha nazoratni olib borish, soliq va moliya qo'llab-quvvatlash tizimlarining isloh qilinishi, va boshqalar shu jumladan kritik ko'rsatkichlar bo'lib chiqadi. Moliyaviy nazorat organlari shu masalalarni hal qilish uchun murakkab tahlil va nazorat jarayonlarini amalga oshirishadi, shuningdek, qonun hujjatlari va moliyaviy amaliyotni amalga oshirish uchun yangi texnologiyalardan foydalanishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. B.T. Turabov, mustaqil tadqiqotchi, i.f.n “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>
2. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik (foshkent TII Moliya instituti. - Toshkent: "Noshir", 2012.
3. Rahimova N. et al. Davlat xaridi munosabatlarining subyektlari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 12. – C. 934-940.

4. Барулин С.В. Финансы. Учебник. – М.: “КноРус”, 2017. - 640 с
5. Романовский М.В., Врублевская О.В. Финансы. Учебник. — М.: “Юрайт”, 2013. — 599 с
6. Malikov TS. Moliya. O ‘quv qo‘llanma. Toshkent: Iqtisod-moliya. 2018.
7. Jumaniyazov, I., & Vohidova, R. (2023). Davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo‘llari. *Science and Education*, 4(6), 881–887.

